

INGEBORG LÖFGREN

LEVD SKEPTICISM I KARIN BOYES *KALLOCAIN*

TFL 2024:2. LITTERATUR OCH VETENSKAP

DOI: <https://doi.org/10.54797/tfl.v54i2.23536>

ISSN: 2001-094X

– Forskningsartikel –

Copyright © 2024 Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons CC-BY 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Inledning

Inom den tvärvetenskapliga tradition som kallas "ordinary language criticism", eller "vardagsspråkskritik" på svenska, finns en genomgripande ambition att uppvärdera litteraturen som källa till kunskap och filosofisk reflektion.¹ Wittgenstein, en av traditionens förgrundsgestalter, skriver: "Die Menschen heute glauben, die Wissenschaftler seien da, sie zu belehren, die Dichter & Musiker etc, sie zu erfreuen. Daß diese sie etwas zu lehren haben; kommt ihnen nicht in den Sinn."² (Människorna tror idag att vetenskapsmännen finns till för att undervisa dem, diktare och musiker etc., för att roa dem. Att de senare har något att lära dem faller dem inte in.) Stanley Cavell, en av Wittgensteins mest originella och djuplodande arvtagare, har om någon arbetat med vad litteraturen kan lära oss, och i synnerhet vad den kan lära filosofin. I *Must We Mean What We Say?* (1969) och *The Claim of Reason* (1979) gör Cavell en hisnande omtolkning av vad modern filosofisk skepticism är för ett slags problem. Genom att läsa skönlitteratur och vardagsspråkfilosofi i ljuset av varandra kommer han fram till sin radikala omtolkning av i synnerhet andra-medvetande-skepticismen: tvivlet på att vi kan veta något om andra människors inre liv – eller att de ens existerar, är verkliga – är enligt Cavell inte så mycket ett teoretiskt problem som ett moraliskt och existentiellt. Det är i Shakespeares dramatik Cavell anser att vi får syn på skepticism som en *levd* och verklig problematik, snarare än en teoretisk fiktion. Shakespeare kan lära oss något väsentligt om villkoren för vårt vetande om andra människor, om tvivlets möjlighet, om kunskapssökandets potentiella våldsamhet.

I denna artikel vill jag gå i Cavells fotspår och i min tur fråga vad Karin Boyes (1900–1941) dystopiska roman *Kallocain* (1940) vet om

det mänskliga vetandets villkor och om det Cavell kallar för "levd skepticism" rörande andra människor. Vad vet *Kallocain* om villkoren för ömsesidig mänsklig förståelse – och tvivlen på denna förståelse? Vad för slags vetande om den andres inre menar *Kallocain* att vi egentligen är ute efter? Vilka är förutsättningarna för denna kunskap? Spelar det någon roll *hur* vi får den? *Kallocain* är synnerligen lämplig att ta sig an i förhållande till detta frågekomplex då romanen tematiserar både den politiska, vetenskapliga och privata jakten på *absolut visshet* rörande vad en annan människa tänker och känner. Extra intressant är att romanen även sätter denna strävan i en totalitär kontext. För Världsstaten handlar det om att utrota privatlivet till förmån för en påtvingad, totalitär "gemenskap". Världsstaten vill ha absolut tillgång till individens inre. Boyes roman undersöker således vetandets arrogans, dess våld, dess fanatism; när kallocainet gör att inget längre kan hållas dolt för Världsstaten kan inte bara handlingar, utan även tankar, attityder, en särskild anda, dömas som statsfientliga. Romanen visar också hur vetenskapens nyfikenhetsdrivna sanningssökande kan nyttjas hänsynslöst av politisk makthunger. Därtill undersöker romanen hur den personliga jakten på visshet kan slå över i övergrepp, som när Leo Kall, romanens jag-berättare och protagonist, inte längre uthärdar osäkerheten rörande hustrun Lindas kärlek. Men det är kanske framför allt av följande skäl som *Kallocain* är intressant i sitt tänkande över skepticism: man skulle kunna tro att i och med att sanningsserumet uppfanns så är andra-medvetande-skepticismen utrotad – ingen kan längre dölja sitt inre. Men jag kommer argumentera för motsatsen, *Kallocain* visar snarare att ett sanningsserum *fördjupar* den levda skepticismen. Användandet av kallocain avslöjar att vad Leo Kall trodde sig vara på jakt efter – absolut visshet – inte var vad han sökte. Eller: det slags kunskap kallocainet kan ge oss, är inte det slags kunskap som den som plågas av levd skepticism egentligen vill ha. Detta menar jag att romanen visar i sin hyllning av sårbarhet, tillit och ömsesidighet såsom väsentliga för mellanmänsklig förståelse.

Cavell och den vardagsspråkskritiska synen på sam-tal mellan filosofi och litteratur

Med frågan om vad *Kalloccain* vet om vetandets villkor och levd skepticism följer även en teoretisk och metodologisk fråga: vad kan litteraturvetaren veta om detta vetande? Inom vardagsspråkskritiken utgår man på olika vis från vardagsspråksfilosofin, men man är då mycket mån om ett antihierarkiskt förhållningssätt till skönlitteraturen. Cavell skriver följande om sina egna Shakespeare-läsningar:

The misunderstanding of my attitude that most concerned me was to take my project as the application of some philosophically independent problematic of skepticism to a fragmentary parade of Shakespearean texts, impressing those texts into the service of illustrating philosophical conclusions known in advance. Sympathy with my project depends, on the contrary, on unsettling the matter of priority (as between philosophy and literature, say) implied in the concepts of illustration and application. The plays I take up form respective interpretations of skepticism as they yield to interpretation by skepticism.³

För Cavell handlar det alltså inte om att ”tillämpa” en färdig, wittgensteinsk förståelse av skepticismen på Shakespeares dramer. Det är i stället *metodologiskt väsentligt* att filosofin och litteraturen anses jämbördiga i uttolkandet av skepticismen. Kunskapen som vardagsspråkskritikern erhåller uppstår i *konversationen* mellan text och läsare. Erin Greer beskriver det väl i en nyutkommen bok:

Conversation is both a fundamental subject and something like a method for Cavell [...]. Throughout his career, Cavell repeatedly draws on plays by Shakespeare, Beckett and Ibsen, Romantic poetry, Hollywood films, and a wide range of other works of art, treating them not as objects or illustrations of philosophy, but as contributors to a collective enquiry into the ‘life form of talkers’.⁴

Greer menar att Cavell ger oss en ”conversational outlook” på läsning. Jag skulle vilja gå längre och säga att Cavell antyder vilket slags kunskap som vardagsspråkskritiken erbjuder. Det är ett slags

sam-talandets kunskap där det inte alltid är möjligt att slutligen isolera vems kunskap sam-talet uttrycker.⁵ När Cavell låter Wittgensteins filosofi sam-tala med Shakespeares tragedier sker det ju inte utan Cavells egen analytiska, kreativa, medverkan. Alla tre är oundgängliga deltagare i den sam-talande kunskap om skepticism som Cavells texter utgör. Cavell talar med – men också om, för, utifrån – Wittgensteins och Shakespeares texter. Därtill talar Cavell med, till, och ibland för läsaren. Med vilken auktoritet kan Cavell göra detta – i synnerhet detta sista: tala *för* oss läsare? Denna fråga är lika central för vardagsspråksfilosofin som för vardagsspråkskritiken; med vilken rätt uttalar sig vardagsspråksfilosofen Cavell om "what we should say when" för att tala med J.L. Austin?⁶ Med vilken rätt uttalar sig vardagsspråkskritikern Cavell om vad *vi* ser i en text? I båda fallen är auktoriteten inte på förhand given, utan villkorad av läsarens erkännande.⁷ "Vi:et" Cavell appellerar till är alltså inte ett förefintligt, empiriskt "vi", utan en *inbjudan*. Varje läsare måste själva ta ställning till om hen är "vi" med Cavell; om hen går med på att vi säger si eller så i den eller den språkliga situationen, och om hen kan tolka fram vad Cavell menar att vi kan tolka fram i skönlitterär text, eller i mötet mellan olika texter.⁸

För mig har sam-talets utblick betydelse genom att den föregriper ett slags kritik jag menar skulle slå fel: "Läser du inte bara in Cavells tankar om skepticism i Boyes roman?" "Tillämpar du inte bara Cavell som teori på *Kallocain*?" Dessa invändningar missförstår arten av läsning och tolkningsanspråk som jag ägnar mig åt. Något Cavells texter inte vet, är vad som händer med levd andra-medvetande-skepticism i en totalitär kontext.⁹ Därtill expanderar och utforskar sam-talet mellan *Kallocain* och Cavell den parentetiska reflektion Cavell gör över rollen ett sanningsserum kunde spela för andra-medvetande-skepticismen. Man kunde till och med säga att Boyes roman utför ett tankeexperiment som Cavell bara nämner. Sam-talet ger oss på så sätt ny kunskap om den levda skepticisms villkor som inte var synligt i texterna var och en för sig.

Andra-medvetande-skepticism som levd skepticism. Cavells sam-tal med Wittgenstein och Shakespeare

Cavell gör alltså en radikal omtolkning av vad som utgör den verkliga problematiken i andra-medvetande-skepticism, genom att föra samman Wittgensteins kritik av modern skepticism, å ena sidan, och Shakespeares tragedier, å den andra. Vad Cavell lyfter in i sam-talet från Wittgensteins sida är dennes kritik av skepticismen såsom egentligen varande ett missförstånd av vårt språks logik. När skeptikern frågar: "Hur kan jag egentligen veta vad andra människor tänker och känner *inuti*, jag har ju bara deras *yttre* ord/handlingar/beteenden?" eller mer radikalt: "Hur kan jag veta att människorna där utanför fönstret är *riktiga* människor, och inte automater med hattar?" eller draget till sin solipsistiska spets: "Hur vet jag att andra människor alls *existerar*?" instämmer Cavell med Wittgenstein att tvivlet, vid noggrann filosofisk granskning, visar sig vara dolt nonsens – endast skenbart meningsfullt tvivel.¹⁰ Skeptikern menar sig ha hittat en avgrund mellan *det yttre* och *det inre* hos människan. I själva verket, anser Cavell, förnekas därmed de verkliga kriterier vi har för kunskap om andra människors inre liv.¹¹ Men – och här vänder Cavell sig till Shakespeare – det finns också något av en *sanning i skepticismen*. Vår kännedom om andra människors inre liv vilar inte ytterst på kunskap. Så långt har skeptikern rätt. Vad som föregår kunskap är *erkännande*. Den andres verklighet måste erkännas innan vi kan veta något om den.¹² Villkoren för detta vetande är sårbart och inbegriper sköra, moraliska element såsom förtroende, tillit, vilja att lyssna, ödmjukhet, självövertvinnelse, etc. Vår kunskap om andra människors inre liv är till sin natur således helt beroende av *förhållandet* vi har till dem. Därigenom är denna kunskap också genombävad av en oavvislig *etisk* dimension.

Skeptikern har rätt i att vår kunskap om varandras inre liv är felbar. Vi kan bli svikna, misstolkade, vår smärta kan negligeras eller förhånas, vårt människovärde och vår verklighetsuppfattning förnekas. Men denna "sanning" i skepticismen – att vi är separata, ändliga, felbara varelser som kan isoleras från varandra – intellektualiseras: "[the skeptics] convert the human condition, the condition of humanity, into an intellectual difficulty, a riddle [...] [and] interpret

’a metaphysical finitude as an intellectual lack’”.¹³ Shakespeare, däremot, förmår skildra sanningen i skepticismen på ett autentiskt sätt – hur det levda tvivlet snarare är en existentiell tragedi med (ofta) dödlig utgång: ”Tragedy is the place we are not allowed to escape the consequences, or price, of this cover: that the failure to acknowledge the best case of the other is a denial of the other [...]; and the death of our capacity to acknowledge as such, the turning of our hearts to stone”.¹⁴

Hur ser då den levda skepticismen i Shakespeare ut? Vänder vi oss till Cavells *Othello*-läsning, ifrågasätter Cavell att Othellos tvivel egentligen bottnar i fabricerade bevis om hustruns otrohet. Varför, frågar sig Cavell, skulle Othello betro Jago, och sätta dennes ord högre än Desdemonas? Hon som är Othellos ”best case of acknowledgement”, den han känner närmast, hans älskade?¹⁵ Othello faller offer för tvivlet, inte för att han egentligen besitter för *lite* kunskap, utan för att han inte uthärdar *arten* av kunskap han har. Othello är mottaglig för Jagos bakdanteri eftersom han inte förmår leva upp till villkoren hos den kunskap han besitter – vad Desdemonas kärlek och trohet kräver i gengäld:

Othello certainly knows that Desdemona exists! So what has his more or less interesting condition to do with skepticism? [...] Nothing could be more certain to Othello than that Desdemona exists; is flesh and blood; is separate from him; other. This is precisely the possibility which tortures him. The content of his torture *is* the premonition of the existence of another, hence of his own, his own as dependent, as partial.¹⁶

Vad som plågar Othello är vad som följer av att Desdemona *existerar som ett eget jag*: nämligen själva möjligheten att hon, som en egen person vars medvetande är skilt från hans, *skulle kunna* bedra honom. Denna möjlighet villkorar mellanmänsklig kännedom. Men detta vetandevillkor blottlägger en sårbarhet i Othellos relation till Desdemona som han finner outhärdlig: ”He cannot forgive Desdemona for existing, for being separate from him, outside, beyond command, commanding, her captain’s captain”.¹⁷ Othellos ”svartsjuka” får drag av kunskapsteoretiskt vansinne eftersom den är principiellt omöjlig att bota: inget tänkbart yttre bevis i form av handling, ord,

eller beteende kan ge Othello den absoluta visshet han hungrar efter. Detta är vad som slutligen gör honom till mördare. Enda sättet att en gång för alla undslippa sårbarheten, och omintetgöra Desdemonas förmåga att stänga honom ute, är att förvandla henne till ett dött ting: "A statue, a stone, is something whose existence is fundamentally open to the ocular proof. A human being is not".¹⁸ Den skeptiska tragiken fullbordas således: oförmögen att acceptera villkoren för mellanmänsklig kännedom släcker Othello det medvetande han så fullständigt velat tränga in i och genomskåda.

Totalitär levd skepticism i Karin Boyes *Kallocain*

Hur talar då den levda skepticismen till Boyes dystopiska framtidsvision? Som tidigare forskning konstaterat skrev Boye sin sista roman tydligt influerad av utvecklingen inom såväl det kommunistiska Sovjet som Nazityskland. Romanen har en klart antitotalitär tendens.¹⁹ Släktskapet mellan *Kallocain* och andra anti-totalitära dystopier, såsom Evgenij Zamjatsins *Vi* (1925), Aldous Huxleys *Du sköna nya värld* (1932) och George Orwells *1984* (1949) har forskningen förstås också uppmärksammat.²⁰ I svensk kontext placerar Johan Svedjedal *Kallocain* bland anti-totalitära romaner som Vilhelm Mobergs *Rid i natt!* (1941), Eyvind Johnsons *Krilon-svit* (1–3, 1941–1943) och Pär Lagerkvists *Dvärgen* (1945), som alla tog intryck av andra världskriget. Därtill utgör den, framhåller Svedjedal, en tidig svensk science fiction där "Harry Martinsons *Aniara* är dess enda allvarliga medtävlare inom kvalitetslitteraturen".²¹

Att påstå att den totalitära Världsstaten i *Kallocain* trasar sönder förtroende mellan människor är inget nytt. Som Olle Herrlin konstaterade 1955 är tillståndet i Världsstaten "en gemenskap utan förtroende".²² Det jag vill göra är dock att se Världsstatens totalitarism som ett slags pådyvlat, kollektiv, levd skepticism. Den enligt mig så iögonenfallande *skeptiska* aspekten av romanen har jag ännu inte sett uppmärksammat inom den tidigare Boye-forskningen, även när misstron som präglar romanen uppfattas som absolut central. Forskningen har undersökt romanen både djuppsykologiskt, feministiskt, och utifrån Boyes politiska vänster-engagemang och samhällssyn – alla dessa tre teman är fint sammanförda i Barbro Gustafsson

Rosenqvists avhandling *Att skapa en ny värld* (1999).²³ Nyligen har också både Erik Erlanson och Johan Klingborg tolkat kunskapssynen i *Kallocain* biopolitiskt, utifrån en foucauldiansk horisont – Erlanson i relation till modernismen, Klingborg i relation till filmmediet. Båda utvinner mycket intressanta resultat.²⁴ Judith Meurer-Bongardt läser *Kallocain* som ett slags dystopi som vittnar om en antropocen problematik, inrymmande en alternativ, posthuman, världsåskådning.²⁵ Det är dock frapperande, menar jag, att *Kallocain* väsentligen också är ett filosofiskt tankeexperiment i romanform. Romanen frågar sig: vad skulle hända med mellanmänsklig förståelse om det fanns ett sanningsserum? Vad skulle ske om sanningsserumet uppfanns i en totalitär stat?

Den totalitära Världsstaten i *Kallocain* försöker uttryckligen förneka och omprogrammera mellanmänskliga förståelsevillkor. Med våld och propaganda först, sedan med kemi (kallocain). Det kanske mest påträngande tecknet på den kollektivt levda skepticismen är det ideologiskt påbudna *tvivel* som Världsstatens medsoldater (inte "medborgare") ständigt ska befinna sig i: "INGEN FÅR VARA SÄKER! DEN SOM STÅR DIG NÄRMEST KAN VARA EN FÖRRÄDARE" utropas det på plakat, i metron, i radio och föredrag.²⁶ Här ser man hur den levda skepticismen skiljer sig från den filosofiska: tvivlet är ingen frivillig tankelek man lämnar när man stiger upp ur fåtöljen, utan utgör en *obligatorisk livsform* inom Världsstaten. Rädslan för vad som kan dölja sig i individens dolda inre är hetsad till kollektiv paranoia. Romanens huvudperson och jag-berättare, kemisten Leo Kall, är initialt någon som fullt ut tror på rättfärdigheten i detta: "Fanns det grund och skäl för förtroende människor emellan, så skulle aldrig någon Stat ha uppstått. Den heliga och nödvändiga grunden till Statens existens är vår ömsesidiga välgrundade misstro till varandra" (124). När han uppfunnit sanningsserumet, kallocain, berättar han således stolt för familj och hembiträde:

Hädanefter kan ingen brottsling neka till sanningen. Inte ens våra innersta tankar är våra egna längre – som vi så länge har trott, med orätt.
– Med orätt?

– Ja visst, med orätt. Ur tankar och känslor föds ord och handlingar. Hur skulle tankar och känslor då kunna vara den enskildes ensak? Tillhör inte hela medsoldaten Staten? Vem skulle då hans tankar och känslor tillhöra, om inte Staten, de också? Hittills har det bara inte varit möjligt att kontrollera dem – men nu är alltså medlet funnet. (20–21)

Redan i början av romanen ser vi likväl spår av Kalls splittring. Varvat med Kalls utåt sett bergfasta tro på Världstaten, skildras hans inre oro. Det som främst plågar honom är osäkerheten över hustrun Lindas kärlek. Kalls närmsta chef, Edo Rissen, har tidigare arbetat på samma arbetsplats som Linda och Kalls svartsjuka göds av en lika ogrundad som överväldigande misstanke om att Linda hemligen älskar Rissen. Själv skäms Kall för sin häftiga kärlek till hustrun. Kärlek är i hans värld ”ett föråldrat romantiskt begrepp” (17) och romantik är skrock: ”Äktenskapets mål var ju barn, vad hade det med vidskepliga drömmar om nycklar och herradömen att göra!” (40). Kall älskar mot sin vilja: ”Redan i mitt första äktenskap – barnlöst och därför ingenting att fortsätta – hade jag känt en försmak. Linda stegrade den till mardröm” (17). Kall drömmer om hur Lindas ögon, likt strålkastare, blottar all skam och oanständighet hos honom själv medan hon förblir ogenomtränglig för hans blick:

jag själv kände mig skrämmande genomskinlig, fast jag gjorde allt för att krypa undan och skydda mig, medan hon tycktes förbli samma gåta, underbar, stark, nästan övermänsklig, men evigt oroande därför att hennes gåtfullhet gav henne ett förhatligt övertag. (17)

Att inte kunna lita på att det yttre speglar det inre hos Linda, eller på att det yttre skyler det inre hos honom själv, gör att Kall upplever kärleksrelationen som en ojämn maktkamp. Målet är inte ömsesidig kännedom utan den som vet mest om den andre är säkrast, vinner. Likt Othello har Kall svårt att uthärda villkoren för kärleksrelationen. Att vad han kan veta om Lindas kärlek i stor utsträckning är beroende av vad Linda är villig att uttrycka – medan hon kanske kan se igenom honom – finner han outhärdligt. Likt Cavells Othello önskar han hemligen snarare att få visshet om hennes otrohet, än hennes trohet:

Nu, så långt efteråt, vet jag att då jag så ivrigt hoppades på ”visshet” i fråga om Linda och Rissen, ville jag egentligen inte ha en visshet om att där inte fanns något samband mellan dem. Jag ville ha visshet om att hon drogs åt annat håll. Jag ville ha en visshet som skulle göra slut på mitt äktenskap. (16)

Absolut visshet som dödar hellre än en levande tillit utan ultimata garantier – det är den levda skepticismens preferenser. Kall har ett annat skäl att hata Rissen. Rissen tycks honom full av dolda civilistiska, statsfientliga, sentiment. Efterhand blir det tydligt att Kall avskyr Rissen eftersom denne uttrycker hans egna förtryckta sympatier. Som när Rissen och Kall diskuterar kallocainet samhällliga konsekvenser:

- Så mycket är tämligen säkert, att det är sista resten av privatliv som nu går.
- Nå ja, *det* gör väl mindre! sade jag glatt. Kollektiviteten står färdig att erövra det sista område, dit asociala tendenser förut kunnat ta sin tillflykt. Vad jag kan se, betyder det helt enkelt, att den stora gemenskapen står nära sin fullbordan. (64)

Kalls entusiasm över privatlivets uttraderande blir alltmer tillkämpad under det att Rissen och han själv börjar pröva kallocainet på försökspersoner. Under denna testfas får försökspersonerna i uppgift att simulera spionage och ”bekänna” detta för sina makar. Syftet är att sedan inkalla de makar som *inte* rapporterat ”spionerna” och förhöra dem under kallocainpåverkan. Försöket utfaller inte riktigt som planerat; de allra flesta anmäler sin maka. Ett sådant fall får dock intressanta efterverkningar som aktualiserar frågan om levd skepticism. En stats-trogen hustru, Kadidja Kappori, anmäler sin make för spionage. Men när detta står klart vill maken, som från början varit införstådd i experimentet, skiljas.²⁷ Hustrun beklagar sig och ber Kall om hjälp:

Togo, min Togo var förrädare. Men hur ser förrädare ut? Ser de inte ut som vanligt folk? Det är bara inuti de är annorlunda. Annars vore det väl ingen konst. [...] Han var inte människa längre, han var sämre än ett vilt

djur. Ett slag tyckte jag det var en hemsk dröm [...]. Han är ju fördärvad inuti. Så jag ringde polisen så fort jag kom till mitt arbete [...]. Du har anmält mig för polisen. Det skulle du inte ha gjort. Det var ett experiment, och nu har du förstört alltihop. – Men säg nu själv, hur [...] skulle jag kunna tro, att han var människa igen? När jag äntligen begrep att det var sant – ja, då ville jag falla honom om halsen i förtjusning, men tänk att då var han ond. Och *då ville han skiljas*. (89)

Här ser vi det igen: den skeptiska splittringen mellan det yttre och det inre – hur vet man vem som är förrädare? Det syns ju inte utanpå. Tvivlet vänder upp och ner på kvinnans verklighetsuppfattning: verkligheten ter sig som en ond dröm. Om Togo, *inuti*, är en förrädare så är han *ingen riktig människa* utan ”sämre än ett vilt djur”. Det är svårt att här inte dra sig till minnes René Descartes drömarargument under sökandet efter kunskapens fasta grund.²⁸ Men detta är inget metodiskt länsstolstvivvel som fru Kappori tampas med; Staten i *Kallocalain* inympar, på ideologisk grund, en levd skepticism rörande förrädarens mänskliga existens – en förrädare är inte längre en människa, inte helt verklig *som* människa.

Det blir senare i romanen uppenbart att Staten också gjort sitt bästa för att definiera om ”människan” till ett rent biologiskt begrepp. På så sätt kan de hävda att folk på andra sidan gränsen i biologiskt hänseende inte ens *är* människor:

- Det är för svårt, det här om gränsfolken, sade jag med en röst som skalv av rättmätig föargelse. Det är både omoraliskt och ovetenskapligt.
- Ovetenskapligt? upprepade han nästan frånvarande.
- Ja, ovetenskapligt! Vet ni inte, min chef, att våra biologer numera anser det fullt bevisat, att vi här i Världsstaten och de där varelserna på andra sidan gränsen helt enkelt härstammar från skilda aparter, olika som natt och dag, ja så olika, att man mycket väl kan fråga sig, om grannstatens ”folk” alls bör kallas människor. (160)

Vi hittar här en spänning i Statens ideologiskt-begreppsliga hållning: två motstridiga försök att förneka mänskligheten hos dem som trotsar Staten. Å ena sidan försöker man göra ”människan” till en rent biologisk varelse: ”människa” är ett djur med en viss biologisk

sammansättning. På basis av denna definition har man – vetenskaps-revisionistiskt – försökt få det till att fiendestatsens befolkning egentligen inte *är* människor, alltså inte av samma art. Vetenskapen tas här i bruk av ideologin och vetenskapens sannings- och kunskapssträvan stryps i sina politiska ledband. Statens rasbiologi för åter tankarna till nazismen, vilken därigenom också kan ses som en *verklig* form av levd skepticism.²⁹ Å andra sidan försöker Staten *avhumanisera* de människor från den egna Staten som anses statsfientliga. I det syftet är människobegreppet uppenbarligen inte rent biologiskt utan moraliskt. Det är i denna betydelse fru Kappori gör bruk av ”människa”. I citatet ovan ser vi att Kall egentligen är medveten om denna begreppsspänning mellan det moraliska och biologiska. Han anar dock att ett moraliskt människobegrepp är ett tveeggat svärd. Således försöker han värja sig mot dess innebörd:

Människa! sade jag. En sådan mystik folk har byggt upp kring det ordet! Som om det i och för sig vore något aktningvärt, att man är människa! Människa! Det är ju ett biologiskt begrepp. Där det är något annat, gjorde man bäst i att avskaffa det så fort som möjligt. (92)

Det moraliska människobegreppet blottar en etisk dimension av verkligheten som Staten vill förneka: erkännandet av människan som medmänniska, nästan. ”Mänsklighet” inte som ett neutralt biologiskt faktum, utan ett etiskt ideal att leva upp till. Sanningens roll är komplex i romanen. Å ena sidan kretsar handlingen kring ett sanningsserum och jakten på människors dolda inre sanningar. Å andra sidan är sanningen – såsom en objektiv kunskapsteoretisk entitet – ett hot för Staten. Detta förstår Rissen tidigt: ”Vi kommer att bli en underavdelning av polisen, sade han. Farväl, vetenskap” (103). Någon som också förstår det tidigt är polischefen Vay Karrek. För honom är makten målet. Sanningsserumet är ett effektivt medel för att skaffa sig makt. Karrek vet lika väl som Rissen att i och med kallocainet kan vem som helst dömas för statsfientlighet när lagen ”om sinnelagets brottslighet” (127) väl drivs igenom. Kravet på statstrogenhet är nämligen omöjlig att *leva*. Men så länge man själv är den som håller i kallocainsprutan ger den absolut makt.

Makten och härligheten. Kärlek, kunskap och våldtäkt på medvetandet

Det ska visa sig att Kall själv inte förmår motstå att missbruka den makt kallocainet innebär. Allteftersom kallocain-försöken framskrider blir Kall mer och mer övertygad om att Linda och Rissen har en affär: ”I själva min kärlek fanns den stora skräcken, jag visste det nog och hade vetat det länge. Men där fanns också en dröm om en säkerhet utan gräns, en dröm om att just min hårdnackade kärlek en gång skulle tvinga henne att bli min bundsförvant” (177). Kall drömmer om en absolut tillit i kärleken men likt Othello förmår han inte själv uppbåda den tilliten. En kväll frågar han Linda rätt ut om hon älskar Rissen. Hon nekar. Kall kan inte tro henne och den skeptiska avgrunden vidgas: ”Aldrig förr hade jag känt den gapande klyftan så tydlig och så oöverkomlig” (178). Kall beslutar sig för att med kallocainets hjälp tvinga Linda att ”ge sina hemligheter till pris. Då skulle hon vara i mitt våld som jag aldrig hade varit i hennes. Då skulle hon aldrig våga skada mig. Då skulle jag också kunna gå vidare och ange Rissen. Då skulle jag vara fri.” (179) Men det hela går inte alls som han tänkt. När de lagt sig och Linda somnat, övermannar han henne och ger henne en kallocainspruta. Han får då visserligen veta att hon alls inte älskar Rissen, men också hur olycklig hon är, hur hon inte kan motstå sin ”själviska” moderskärlek till barnen, hur hon vantrivs i äktenskapet, hatar Leo och även har drömt om att döda honom. Detta för att hennes kärlek till honom isolerat henne och gjort henne rädd för hans förakt:

En dov skam och ångest översvämmade mig. Man kunde tro, att jag var den undersökte och avslöjade och inte hon, så kände jag mig. [...] [J]ag skulle aldrig kunna begagna mig av något övertag. Allt vad hon hade sagt var sagt ur mig själv. Jag var sjuk, uppriven ända till botten, därför att hon hade hållit sig själv som en spegel framför mig.” (185-186)

Kall tycks alltså fått den visshet han sökte, till och med visshet om att Linda älskar honom, inte Rissen; ”ändå var det ett grundligt, ohyggligt misslyckande på ett annat och större sätt” (189). Att detta ohyggliga misslyckande har arten av något som liknar våldtäkt tycks

klart; Helena Forsås-Scott kallar det ”en andlig våldtäkt”.³⁰ Förutom det falliska i själva sprutan, och att Linda får den mot sin vilja i deras gemensamma säng, så framkallar själva ordvalen bilden av en våldtäkt. Linda säger dagen efter:

– Du har brutit upp mig som en konserveburk, med våld, sade hon. Men det räcker inte. Efteråt har jag förstått, att antingen måste jag dö av skam, eller också måste jag fortsätta frivilligt. Får jag fortsätta? Vill du ha lite mer av mig, Leo?

Jag kunde inte svara, och från och med nu kan jag inte redogöra för vad som hände inom mig själv, eftersom inte den minsta del av mig gjorde annat än lyssnade. [...] Nu: jag visste ingenting annat än vad hon berättade, försvann i det, var hon. (192–193)

Flera uttolkare har fastnat vid denna konserveburks-liknelse och även satt den i samband med vad Boye ska ha sagt till Anna Petri, att ”alla människor *vill* bli uppbrutna som konserveburkar”.³¹ Både Abenius och Karin Tivenius och Jan C. Bouman tar fasta på våldtäktselementet i *Kalloscain*. Abenius skriver å ena sidan att Leo begår ett ”övergrepp” mot Linda, men å den andra att detta är ”en uppbyggnad, ett blottläggande i sanningens och kärlekens röntgenljus som lyfter av skuld-känslan och upprättar”.³² Tivenius och Bouman läser samman Boyes uttalande med romanen och menar att romanen i själva verket blottlägger Boyes egen privata ”penisavund” och ”våldtäktslängtan”.³³ Jag tycker inte någon av dem träffar riktigt rätt, och Tivenius och Boumans läsning är i det närmaste ett övergrepp i sig själv ur tolkningssynpunkt. Istället skulle jag vilja säga att medvetandevåldtäkten bör ses i relation till den levda skepticism romanen behandlar, vilket blir synligt i ljuset av följande Cavell-citat:

The life of skepticism with respect to (other) minds will next require a history of its imagined overcomings, particularly of its idea that to know or be known by another is to penetrate or be penetrated by another, to occupy or to be occupied. This idea would be prepared by the idea, or creation, of the self as private (hence, as said, as guilty). Hence its overcoming will take the form of violating that privacy. [...] It is to be expected that the idea of knowledge as the violation of privacy (or

punishment for it) will be eroticized, enacted in forms of sexual life. So our history will have to account for the romantic obsession, or theatricalization, of what we used to think of as sexual perversion, in particular sadism and masochism; at any rate, with the wish for absolute activeness and absolute passiveness; which is to say, for absolute recognition of and by another.³⁴

Ställer vi denna passage – om hur andra-medvetande-skepticismen erotiseras i och med att den andres inre begripliggörs genom erotiska termer och bilder – i dialog med följande citat ur *Kallocain*, så blir det tydligare vad medvetandevåldtäkten tjänar för syfte i romanen:

En olycklig kärlek hade mitt äktenskap på sätt och vis varit, besvarad visserligen, men olycklig ändå. I ett allvarsamt ansikte, i en spänd röd bågmun, i två stränga vidöppna ögon hade jag drömt in en hemlighetsfull värld, som skulle släcka min törst, lindra min oro, ge mig en slutgiltig trygghet för alla tider, om jag bara visste ett medel att nå dit in. Och nu – nu hade jag med våld trängt så långt in som det var möjligt att tränga, tvingat mig till vad hon inte ville ge mig, och ändå var min törst kvar, min oro och min osäkerhet större än någonsin. Fanns det en motsvarighet till min drömda värld, så var den oåtkomlig för alla mina kraftansträngningar. Och jag var [...] färdig att önska mig tillbaka min avundsvärda illusion, då jag ännu trodde att paradiset bakom muren kunde erövras. (190)

Poängen med medvetandevåldtäkten är att tydliggöra *arten av kunskap* Kall är ute efter, och vad villkoren för sådan kunskap är – både för honom och oss läsare. Det rör sig om ett slags kunskap där *själva kunskapsinnehållet i sig inte räcker*, utan där *sättet* vi får kunskapen är väsentlig för dess innebörd och värde. Kall har försökt *erövra* den inre värld Linda inte tordats släppa in honom i. När han sedan tvingar sig in finner han ändå inte det han sökte där. Utifrån de ”dumma begränsade mål” (189) Kall ställt upp för sig (älskar Linda Rissen? – nej) har han fått visshet. Men det *slags* kunskap om hennes kärlek som han suktar efter har han inte fått. Den är nämligen avhängig moraliska förhållningssätt människor emellan, såsom förtroende, ömsesidighet, omtanke, ömhet, respekt för den

andres gränser och integritet, etc. Villkoren för erhållandet av denna kunskap är omöjliga att lösgöra från de moraliska villkoren för deras relation; *kunskapen om kärleken och framlevandet av kärleken – själva det kärleksfulla förhållningssättet – går inte att separera*. Det paradisiiska drömmet om att man inte erövra, bara släppas in i. Detta är att likna vid en ”grammatisk anmärkning” i Wittgensteins bemärkelse. Fantasin om ett ”erövrande” är här symptom på logisk förvirring, den utgör en grammatisk illusion.³⁵

Vad som ter sig moraliskt ambivalent och kanske rent av fråntöjt i romanen är att Linda, efter att ha fått sitt sinne våldtaget, faktiskt frivilligt väljer att öppna sig för maken. Hon berättar då om hur moderskapet förändrat henne, om sin kärlek och förundran inför barnen: ”Jag var en gren som blommade och jag visste ingenting om min rot eller stam, men jag kände hur saven kom ur okända djup” (198). Moderskapet öppnar för henne en livssyn bortom Statens domän: ”Kanske kan det växa fram en ny värld av sådana som är mödrar – antingen de är män eller kvinnor, och antingen de har fött barn eller inte” (201). Medvetandevåldtäkten blir på så vis första steget mot deras ömsesidiga kärleks blomning. Detta händelseförlopp kan upplevas som både psykologiskt otrovärdigt och moraliskt svårsmält. För att göra romanen rättvisa måste man dock påminna sig om den totalitära kontexten som både sargar och begränsar människornas moraliska spelrum. Trots denna, allt annat än idealiska, start på deras ömsesidiga förtroelighet, lyckas Leo och Linda Kall under en kort tid övervinna den totalitära levda skepticismen och leva i kärleksfull tillit:

Hon tystnade, och jag satt stum, fast det kändes som om jag ville skrika. Här är allt det jag har kämpat emot, tänkte jag som i dröm. Allt det jag har kämpat emot och varit rädd för och längtat efter. [...] Jag var löst ur ett sammanhang som höll på att kväva mig och räddad in i ett nytt, självklart, enkelt, som bar men inte band.

Mina läppar brottades med ord som inte fanns och inte kunde sägas. Jag ville gå, jag ville handla, jag ville bryta allt och göra allt på nytt. Det fanns ingen värld för mig längre, ingen plats att bo på. Ingenting annat än det fasta sammanhanget mellan Linda och mig.

Jag gick fram till henne, föll på knä på golvet och lade huvudet i hennes knä. (199)

Paret Kall skapar sig en ny grund i tillvaron hos varandra: världen säkras i samvaron dem emellan – kärleken utgör en gemenskap som *bär* men inte *binder*. Lyckan blir dock kortvarig. Efter att Linda berättat om sin dröm om en värld av mödrar ger hon sig av att söka efter likasinnade och de ses aldrig mer. Sedan går allt fort. Rissen frihetsberövas och döms; Kall träffar aldrig mer sina barn utan tas som krigsfånge av fiendemakten Universalstaten.

En ny anda. Det gröna djupet. Sårbarhet som existentiellt och politiskt motstånd

Under tiden då Kall och Rissen prövar kallocainet stöter de på vad de först anser vara en sekt av dårar. Dessa visar sig dock utgöra ett slags motståndsgrupp. Gruppen är så underligt uppbyggd, utan konkreta politiska mål, att de först inte blir kloka på den. Under förhör av en kvinna får de veta att rörelsen träffas hemma hos varandra och där sker följande:

- Man tar fram en kniv, sade hon. En av oss lämnar den till någon annan och lägger sig på en säng och låtsar att han sover.
- Nå, och sen?
- Sen är det inget mer. Vill någon mer vara med, och finns det plats för det, så kan han också låtsas sova. (108)

Både Kall och Rissen finner det hela så komiskt att de nästan bryter ut i skratt. Sammanslutningen verkar dyrka vad Kall uppfattar som en ren galning: den Jesus-liknande figuren Reor som aldrig låste sin dörr, delade sitt bröd med andra, och som slutligen blev rånmördad (109–113). När Kall försöker utröna rörelsens syfte är svaret förbryllande: ”Vi vill framkalla en ny anda” (109). Kall och Rissen förstår detta först som att rörelsen tror på andeväsen. När de pressar kvinnan angående rörelsens organisation får de svaret:

- Organisation? sade hon. Vi söker ingen organisation. Det som är organiskt behöver inte organiseras. Ni bygger utifrån, vi byggs inifrån. Ni bygger med er själva som stenar och faller sönder utifrån och in. Vi byggs inifrån som träd, och det växer ut broar mellan oss som inte

är av död materia och dött tvång. Från oss går det levande ut. I er går det livlösa in. (1112)³⁶

Motståndsrörelsen är på alla sätt märklig och oroande för Kall, och han anar att Rissen är ännu mer gripen av den. Snart går det upp för honom att kvinnan med ”ande” menar ”anda”: rörelsen söker ett alternativt sätt att betrakta livets mening och en alternativ livsattityd. En inställning där man kan lämna sig i händerna på någon med kniv utan att frukta att bli skadad.³⁷ När Kall sedermera anger Rissen, och denne ges kallocainsprutan, får läsaren höra ett stridstal mot den totalitära levda skepticismen. Det är ett tal som försvarar sanningen men också erkänner dess moraliska existensvillkor. Talet bildar en pendang till den insikt Kall fick tillsammans med Linda:

Kan ni höra sanningen, ni? Alla är inte sanna nog för att höra sanningen, det är det sorgliga. Det kunde vara en bro mellan människa och människa – så länge den är frivillig, ja – så länge den ges som en gåva och tas emot som en gåva. Är det inte underligt, att allting mister sitt värde, så fort det upphör att vara gåva – till och med sanningen? [...] Gemenskap, säger ni – gemenskap? Sammansvetsade? Och det ropar ni från var sin sida av en avgrund. [...] Jag ville så gärna tro, att där fanns ett grönt djup i människan, ett hav av oskadd växtkraft, som smälte alla döda rester i sin väldiga behållare och läkte och skapade i evighet... Men jag har inte sett det. (208–209)

Tidigare forskning har med rätta uppmärksammat hur rättegången påminner om Moskvaprocessernas utrensning under Stalins ledning på 1930-talet.³⁸ Men Rissen ger oss även en reflektion över relationerna *gemenskap*–*ensamhet* och *sanning*–*ärlighet* (att vara sann). Betydelsen av den senare relationen, i termer av levd skepticism, framträder tydligare i dialog med följande citat från Cavell. Cavell granskar nedan skeptikerns (förvirrade) önskan att nå *direkt* till den andres sinnesförmålor, erfarenheter och tankar, såsom denne själv upplever dem, utan att behöva ta ”omvägen” via den andres språkliga och kroppsliga uttryck. I en parentes för Cavell då in idén om ett sanningsserum:

When I felt I had to get to the other's sensation apart from his giving expression to it (as if that were the way to insure certainty, or as if the way to insure his candidness was to prevent *his* playing any role in his expression) my wish was to penetrate his behavior with my reference to his sensation, in order to reach the same spot *his* reference to himself occupies *before*, so to speak, the sensation gets expressed. (We might think of the effect of a truth serum as preventing someone's playing any role in his expression. But we will not think of this as his speaking candidly.)³⁹

Vi kan föreställa oss att ett sanningsserum skulle ge oss sanning, men knappast *ärlighet*, skriver Cavell. Ärlighet är en *attityd* en människa intar gentemot en annan och den är endast autentisk om den är frivillig. *Kallocain* prövar i fiktiv form vad som sker när vi ger oss hän åt fantasin att vi kemiskt skulle kunna *tjuvkoppla* någons ärlighet. Vad som misslyckas i ett sådant försök blir tydligt om vi jämför Rissens dröm om ett "grönt djup" hos människan, å ena sidan, med kallocainets verkningar, å den andra; om vi jämför den sårbara kunskapen vi får när andra *delger* oss sitt inre, med fantasin om ett sanningsserum som skulle möjliggöra att vi liksom *förbigår människan* vars inre vi vill komma åt. Kallocainet och det gröna djupet uppbär vissa likheter. Vi ser det inte minst i kallocainets färg: dess blekgröna vätska är ett artificiellt substitut för Rissens gröna djup. Släktskapet blir ännu tydligare om vi tillåter oss att låna in det gröna ljus som genomlyser en av Boyes mest kända dikter:

Rustad, rak och pansarsluten
gick jag fram –
men av skräck var brynjan gjuten
och av skam.

Jag vill kasta mina vapen,
svärd och sköld.
All den hårda fiendskapen
var min köld.

Jag har sett de torra fröna
gro till slut.
Jag har sett det ljusa gröna
vecklas ut.

Måktigt är det spåda livet
mer än järn,
fram ur jordens hjärta drivet
utan värn.

Våren gryr i vinterns trakter,
där jag frös.
Jag vill möta livets makter
vapenlös.⁴⁰

Dikten är en hyllning till sårbarheten som livsattityd, alltså den levda skepticismens raka motsats. Diktjaget har sett ”det ljusa gröna/vecklas ut” medan Rissen endast har drömt om sitt gröna djup. Kall säger själv att kallocainet avlägsnar ”skam och rädsla” (20). Kallocainet verkar alltså genom att på kemisk väg *klä av* den pansargjutna människan dess ”brynja” av ”skräck” och ”skam”. Detta är något både likt och ändå väsentligen annat än när en människa *själv* kastar rustning och vapen; att bli avklädd och att klä av sig, är inte samma sak. Kallocainet suggererar en känsla av tillit och imiterar just det villkor för mellanmänsklig ömsint förståelse som den totalitära levda skepticismen förnekar och ytterst vill förgöra. Kallocainet är med andra ord ett *falskt* grönt djup/ljus.⁴¹ Härvid blir dess roll i relation till den totalitära levda skepticismen i det närmaste paradoxal: det är inte så att kallocainet uttraderar den levda andra-medvetande-skepticismen, fastän sanningsserumet kan erbjuda absolut visshet om den andre – bortom dennes makt att värja sig mot intrång. Enligt romanen *omintetgör* kallocainet det slags kunskap om andras inre liv som människor hungrar djupast efter, nämligen den som involverar *förtrolighet*, såsom vänskap och kärlek. När en människa inte längre har möjligheten att släppa in eller stänga ute någon har villkoren för förtrolighet upphört – den förtroliga samvaron förintas.⁴²

Avslutande reflektion

Låt mig sammanfatta artikelns slutsatser genom att avslutningsvis plocka upp Rissens reflektion om *gemenskap–ensamhet*: Statens ”gemenskap” är ett slagord ropat över den skeptiska avgrund Staten själv skapat. ”Maktens pansarvagn [...] rulla[r] mot tomheten” (2008), säger Rissen. I sam-tal med Wittgenstein blir innebörden denna: den totalitära, skeptiska, användningen av ordet ”gemenskap” är tom, hänger i luften friktionslös, utan kontakt med den skrovliga mark där livet och språket levs och där mening föds.⁴³ Statens ”gemenskap” är nonsens vrålat ur den djupaste ensamhet. Härvid öppnas en särskild tolkning av det ”organiska” som hyllas i *Kallocain*: gemenskap förutsätter – *organiskt* – individens integritet; kännedom om den andres inre liv förenar – *organiskt* – vetande och moralisk inställning; kunskap om den andre bygger – *organiskt* – på erkännandet av den andre. Detta är kunskapen som sam-talet mellan Boyes tankeexperiment och vardagsspråksfilosofin har att erbjuda om mellanmänsklig förståelse och levd totalitär skepticism.

Noter

- 1 Se *Ordinary Language Criticism. Literary Thinking after Cavell after Wittgenstein*, Kenneth Dauber & Walter Jost, red. (Evanston, Illinois: Northwestern University Press, 2003).
- 2 Ludwig Wittgenstein, *Vermischte Bemerkungen. Eine Auswahl aus dem Nachlaß / Culture and Value: A Selection from the Posthumous Remains* / (1980/1977), Georg Henrik von Wright och Heikki Nyman red., rev. utg. av Alois Pichler, övers. Peter Winch (Malden: Blackwell Publishing, 2006), 42.
- 3 Stanley Cavell, *Disowning Knowledge. In Seven Plays of Shakespeare* (1987) (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 1.
- 4 Erin Greer, *Fiction, Philosophy and the Ideal of Conversation* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2023), 12.
- 5 Här har jag inspirerats av författaren Sara Lidmans ”sam-vett” i litterär kontext. Det jag kallar ”sam-talets” kunskap liknar det Lidman beskriver som ”det som vi vet/känner tillsammans”, Sara Lidman *Varje löv är ett öga* (Stockholm: Bonniers, 1980), 42.
- 6 Denna fråga om filosofens och kritikerns besläktade auktoritet och dess logik behandlas utförligt i kapitel 1–3 i Stanley Cavell, *Must We Mean What We Say? A Book of Essays* (1969), updated edition (Cambridge & New York: Cambridge University Press, 2002). Hädanefter förkortat till MWM. Se även J.L. Austin, ”A Plea for Excuses”, *Philosophical Papers*, 3rd ed., J.O. Urmson & G.J. Warnock red. (Oxford: Oxford University Press, 2007), 181, 182 (175–204).

- 7 Jämför med kapitel 9: "Reading as the practice of acknowledgement" i Toril Moi, *Revolution of the Ordinary. Literary Studies after Wittgenstein, Austin, and Cavell* (Chicago: University of Chicago Press, 2017).
- 8 Cavell, MWM, 88–89, 94–96, 238–242.
- 9 Se dock en kort diskussion om nazism: Stanley Cavell, *The Claim of Reason. Wittgenstein, Skepticism, Morality, and Tragedy* (1979) (Oxford and New York: Oxford University Press, 1999), 378. Hädanefter förkortad till CR.
- 10 Se Cavell, kapitel 9 i MWM.
- 11 Detta är temat för Ludwig Wittgenstein, *Über Gewissheit/On Certainty*, G.E.M. Anscombe & G.H. von Wright red., Denis Paul & G.E.M. Anscombe övers. (1969) (Malden: Blackwell Publishing, 2007).
- 12 Cavell, MWM, 324. Wittgenstein skriver också i en anteckning: "§378. Das Wissen gründet sich am Schluß auf der Anerkennung", Wittgenstein, *Über Gewissheit/On Certainty*, 49.
- 13 Cavell, CR, 493.
- 14 Cavell, CR, 493.
- 15 Se del 4 i Cavell CR.
- 16 Cavell, CR, 492–493.
- 17 Cavell, CR, 491.
- 18 Cavell, CR, 496.
- 19 Johan Svedjedal, *Den nya dagen gryr. Karin Boyes författarliv* (Stockholm: Wahlström & Widstrand 2017), 494; Martin Nag, "Karin Boye och 'Rysslandsresan' 1928", *Karin Boyes liv och diktning VIII. Minnesskrift* (Huddinge: Karin Boye sällskapet, 1996), 24–31; Jöran Mjöberg, *Dikt och diktatur. Svenskt kulturförsvär 1933–1943* (Stockholm: Natur och Kultur, 1944), 95–102.
- 20 Se Åke Sandahl, "Kalloccain och Vi – två dystopier", i *Karin Boyes liv och diktning XI. Minnesskrift* (Huddinge: Karin Boye sällskapet, 2006), 39–47; Bengt Davidsson, "Framtidsromanen Kalloccain", i *Karin Boyes liv och diktning VI. Minnesskrift* (Huddinge: Karin Boye sällskapet, 1990), 60–69; Karin Tivenius och Jan C. Bouman, "Kalloccain. Karin Boyes Marträums-autobiografi. En litterär-psykologisk analys", *Edda*, vol. 61, 1961, 177–205; Gunnar Brandell, *Svensk litteratur 1900–1950* (Stockholm: Bonnier, 1967), 196, samt Erik Hjalmar Linder, *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria. Fem decennier av nittonhundratalet* (Stockholm: Natur och kultur, 1965), 652.
- 21 Svedjedal, *Den nya dagen gryr*, 501.
- 22 Olle Herrlin, *Den yttersta gränsen. Några uppsatser om diktning och metafysik* (Stockholm: Diakonistyrrelsens bokförlag, 1955), 94. Jag kommer dock ifrågasätta detta så till vida att jag menar att romanen visar att den radikala förtroendelösheten också gör ordet "gemenskap" tomt.
- 23 Se exempelvis: Johan Lanquist, "Psykoanalysens roll", i *Perspektiv på 30-talet*, Birger Christoffersson och Thomas von Vegesack red. (Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1961); Sven Linnér, *Individen, samhället, religionen i litteraturens spegel*, Radioskolan för vuxna (Stockholm: Sveriges radio, 1961); Tivenius och Bouman, "Kalloccain"; Abenius, *Drabbad av renhet*; och inte minst Barbro Gustafsson Rosenqvist, *Att skapa en ny värld. Samhällssyn, kvinno- och djuppsykologi hos Karin Boye*, (Stockholm: Carlsson bokförlag, 1999). Gustafsson Rosenqvist fördjupar både det djuppsykologiska, feministiska och samhälleliga perspektivet och lägger stort fokus på *Kalloccain*. Varken Gunilla Domellöfs avhandling *I oss är en mångfald levande. Karin Boye*

som kritiker och prosamodernist (1986) eller Monica Moréns avhandling *Ditt namn bland keruberna. En studie i Karin Boyes poetik och poesi* (2001) undersöker *Kallocain*.

- 24 Se Johan Klingborg, *Verkar film. 1930-talslitteraturen i det svenska filmnätverket*, diss. (Lund: Föreningen Mediehistoriskt arkiv, 2024), 209–225, och Erik Erlanson, "Karin Boye och livets normalitet. Biopolitik, kulturpolitik och svensk litterär modernism", i *Litteratur, konst och politik i välfärdsstatens Sverige*, red. Erik Erlanson, Jon Helgason, Peter Henning och Linné Lindsköld (Stockholm: Kungl. Vitterhets historie- och antikvitets akademien, 2024), 189–204.
- 25 Judith Meurer-Bongardt, "Die Kunst auf einem beschädigten Planeten zu leben. Der dystopische Roman als Erzählform de Antropozöas am Beispiel nordeuropäischer Literatur", *Diegesis*, vol. 9 (2020:2): 96–121. Hädanefter förkortad till "Die Kunst".
- 26 Karin Boye, *Kallocain. Roman från 2000-talet* (1940) (Stockholm: Bonniers, 1996), 88. Hädanefter görs sidhänvisning inom parentes direkt i brödtexten.
- 27 Ett omvänt, lika viktigt, fall rör kvinnan som *inte* anger sin man och som under kallocainruset bekänner sin hänryckning över att ha fått förtroendet – som sedan såklart krossas när hon får veta att mannen bara lurat henne. *Kallocain*, 74–83.
- 28 Drömarginet förekommer i den första meditationen i René Descartes, "Betraktelser över den första filosofien", i *Valda skrifter*, övers. Konrad Marc-Wogau (Stockholm: Natur och kultur, 1953).
- 29 Om *Kallocains* kritik av Nazitysklands rasbiologi, se även Gustafsson Rosenqvist, *Att skapa en ny värld*, 87.
- 30 Samtidigt bagatelliserar hon scenens betydelse för Leo: "när Leo Kall injicerar sin hustru med kallocain verkar händelsen som en obetydlig parentes". Helena Forsås-Scott, "Död och liv i Karin Boyes Kallocain", *Edda*, vol. 84, 1984, 215 (205–218).
- 31 Svedjedal, *Den nya dagen gryr*, 495. Se även Abenius, *Drabbad av renhet*, 351, och Tivenius och Bouman, "Kallocain", 185.
- 32 Abenius, *Drabbad av renhet*, 351.
- 33 Tivenius och Bouman, "Kallocain", 184–185.
- 34 Cavell, *CR*, 470.
- 35 Se Ludwig Wittgenstein, *Filosofiska Undersökningar*, övers. Martin Gustafsson & Lars Hertzberg (Stockholm: Thales 2020), §90. Hädanefter förkortad till *FU*. Se även *FU* §271, §273. Om grammatiska illusioner: *FU* §110, §307.
- 36 I synnerhet denna passage läser Meurer-Bongardt posthumant. Se Meurer-Bongardt, "Die Kunst", 106.
- 37 Därtill tror jag vi ska ställa kniv-ceremonin vid sängen i klaggörande kontrast till medvetande-väldträkten i paret Kalls säng. Förutom den falliska likheten i en spruta och en kniv, som accentueras av att båda händelserna sker i sängen, så kan man säga att rörelsen genom sin ceremoni hyllar just det slags integritet, respekt, sårbarhet och tillit som Kall förgriper sig mot när han ger sin hustru kallocain-sprutan.
- 38 Se exempelvis Gustafsson Rosenqvist, *Att skapa en ny värld*, 89–96.
- 39 Cavell, *CR*, 342.
- 40 Karin Boye, "Jag vill möta...", ur *Härdarna* (1927), från *Litteraturbanken*: <https://litteraturbanken.se/f%C3%B6rfattare/BoyeK/titlar/H%C3%A4rdarna/sida/42/text>.

- 41 Min tolkning går stick i stäv med Barbro Gustafsson Rosenqvist, som hävdar att kalloccainet "med hoppets och livets gröna färg [...] öppnar människan mot en väg till befrielse och förnyelse", Gustafsson Rosenqvist, *Att skapa en ny värld*, 30.
- 42 Får då Staten den kunskap som den vill ha? Klingborg påpekar serumets delvis "paradoxala effekter", som "möjliggör också för systemkritiska synpunkter att yttras och en potentiell annan värld att framträda". Detta kan "slå tillbaka mot den totalitära staten", Klingborg, *Verkar film*, 217. Se även Meurer-Bongardt, "Die Kunst", 107: "Die Kultivierung eines Bewusstseins für diese grüne Tiefe kann als eine Praxis oder auch Kunst verstanden werden, in einer beschädigten Welt zu (über)leben. Absurderweise erstarkt dieses Bewusstsein durch die Droge, die eigentlich dazu dienen sollte, die Staatsmacht auszubauen."
- 43 Jämför med Wittgenstein, *FU*, §107.